

A *Helicopsis striata* (O.F.MÜLLER 1774) Körös-Maros közti előfordulásával és védelmével kapcsolatos gondolatok

Domokos Tamás

Abstract: *Some notes on distribution and protection of Helicopsis striata (O.F.MÜLLER 1774)*

According to the author this Gastropoda is a relic in Körös-Maros interstices. It indicates Quaternary shore dunes of Maros river, because it gives preference to sandy and loess soils. The author presents fossil, subfossil and recent distribution of *Helicopsis striata* and proposes its protection

A vastag és igen jól konzerválódó héjú száraz sztyeplakó *Helicopsis striatanak* több fosszilis, szubfosszilis és recens előfordulása ismert a régióból.

Az irodalmi adatok alapján a *Helicopsis striata* a következő települések kvarter feltárásából került elő csekély példányszámban: Békés (homokbánya: Krolopp, E. & Szónoky, M. 1984), Békéscsaba (II. és III. téglagyár: Domokos, T.–Krolopp, E.–Szónoky, M. 1992), Gyula (téglagyár: Krolopp, E.–Szónoky, M. 1984), Kardoskút (Fehér-tó partja: Domokos, T. 1984), Sümegi, P.–Magyari, E.–Dániel, P.–Hertelendi, E.–Rudner, E. 1996), Mindszent (Koszorú-halom homokbányája: Domokos, T. Krolopp, E. 1997).

Fűkőh, L.–Krolopp, E.–Sümegi, P. (1995) negyedkori malakosztratigráfiával foglalkozó munkájából tudjuk, hogy a felső pleisztocén 5. *Bithynia leachi* – *Trichia hispida* biozónájának egyik szubzónájában (25-26 ezer BP, W 1-2 interstadiális) feldúsul a *Helicopsis striata*. A régióinkban – az előbb felsorolt negyedkori összeletekben – ilyen feldúsulás nem jelentkezett, mivel a vizsgált összeleteink a W 1-2 interstadiálisnál fiatalabbak.

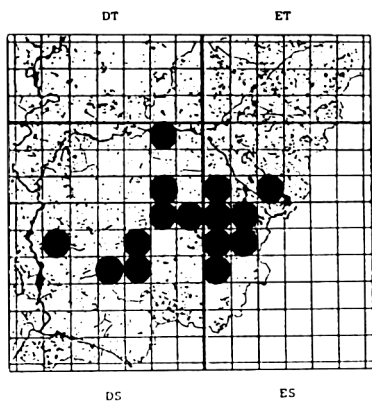
Az irodalmi hivatkozásokon kívül, a Körös–Maros közére vonatkozóan, még a Munkácsy Mihály Múzeum (Békéscsaba) adatbázisában is található sekélyfeltárásból, vakondtúrásából, illetve a talajfelszínről származó példány az 1980-as évekből.

Kvarter sekélyfeltárás adatai: Doboz, Iceér régi ága
Doboz, Marói-erdő, árok
Elek, Ottlakai-szőlők, homokbánya
Kétegyháza, Eleki-csatorna
Telekgerendás, Felsőnyomás

Vakondtúrás illetve talajfelszín adatai:

Békéscsaba, Fürjes (15 db, max. 13,2 mm széles
és 9,4 mm magas)
Békéscsaba, Széchenyi liget
Csorvás, Brucella
Mezőhegyes, 3-as út
Orosháza, temető a 47-es műútnál
Szarvas, Arborétum, Holt-Körös partja

A Helicopsis striatanak a fosszilis és szubfosszilis adatokon kívül jelenleg a következő – az 1. ábrán UTM hálózaton bemutatott – 18 recens [Jómagam több helyről gyűjtöttem már *Helicopsis striatát*, de bizonyíthatóan recens példányt, tehát E1 és E2 létállapotú példányt, csak kevés helyen, ezért a gyanús (szub-fosszilis, fosszilis) gyűjtéseket nem soroltam ide.] előfordulása ismeretes*: DS45: Mindszent, Téglási-halom (1991 – M), DS64 és DS74: Kardoskút, Fehér-tó (1992 és 1995 – M), DS75: Orosháza, Sóstó (1995 – M), DS86: Csorvás, Petőfi puszta (1975 – PRSZ79, K80), DS87: Kondoros, *Salvia nutans*-os védett gyep (1997 – M), DS89: Gyoma, vasútállomás melletti temető (1963 – PRSZ79, K80), ES04: Bánkút (1963 – PRSZ79, K80), ES05: Megyesegyháza, liget (1970 – PRSZ79, K80), ES06: Békéscsaba, körgát oldala a volt lőtérnél (1960, 1961, – K80. Ez a lelőhely – a mai térképek elnevezése szerint – a Lencsési út és a Virág u. közötti gátszakasz közepe táján

1. *A Helicopsis striata* előfordulása a Körös-Maros közén. Distribution of *Helicopsis striata* in Körös-Maros interstices

volt. A gyűjtőhelyet 1977-ben dr. Kovács Gyulával felkeresve – meglepetésünkre – egyetlen házat sem találtunk. Ez annál érdekesebb, mert dr. Kovács Gyula 1980-ban megjelent munkájában ebből a gyepes biotópból 1367 darab begyűjtéséről tesz említést. E rejtélyre nem tudok magyarázatot adni.), ES07: Békéscsaba, körgát oldala a volt Pamutszövő gyár mögött, a IV. kerületi víztározónál (1963 – K80, V), ES15: Nagykamarás (PRSZ79), ES15: Kétegyháza (C2, R31), ES15: Kétegyháza, temető (1971 – PRSZ79, K80), ES16: Békéscsaba, Kastély-szőlők (1963 – PRSZ79, K80), ES16: Békéscsaba, Fényes (1963 – PRSZ79, K80, V), ES27: Doboz, Kettős-Körös gátjának oldala (1964 – PRSZ79, K80). Végezetül megállapítható, hogy régióinkban a fosszilis, a szubfosszilis és recens előfordulások mindig homok-, és löszféslekhez kötöttek.

A Helicopsis striatát Soós (1943, 1959) jellegzetesen homokterületek rejtett életmódot folytató állatának tartotta. (Ezért találó a Bordás homokcsiga elnevezés.) Úgy vélte, hogy más talajon csak kivételesen fordul elő. Nagyságát 5-8: 8-16 mm laterális értékekkel adta meg, a középértéket pedig 7,5-11,7 mm-re becsülte.

Kovács Gyula a „Békés megye Mollusca-faunájának alapvetése” című 1980-ban megjelent dolgozatában a következőket írja e fajról: „A tipikus – irodalomból ismert – *Helicopsis striata*-tól gyengébb vonalkázottságával és az átlagosnál nagyobb termetével tér el. További vizsgálatokat igényel rendszertani hovatartozásának tisztázása.”

Valóban nagyobb-e a régióinkban gyűjthető példányok mérete? A kérdés eldöntését nagymértékben nehezíti, hogy a szájadék karaktere miatt a kifejlett példányok az esetek többségében nem választhatók el a juvenilisektől. Egzaktabbnak tartom az összehasonlítást a maximális termetű példányokra alapozni. A Munkácsy Mihály Múzeum gyűjteményében az E4 létállapot alatti példányok mérete max. 9,4-13,2 mm; az E2 létállapotúaké Kar-

* A felsorolásban használt rövidítések: C2= Csiki 1902, M= Munkácsy Mihály Múzeum adatbázisa, PRSZ79= Pintér, L. – Richnovszky, A. – S. Szigethy, A. (1979), K80= Kovács, T. (1980), V= Varga, A. (1980, 1981, 1985); R31= Rotaridesz, M. (1931).

doskútról illetve Kondorosról: 9,5-12,0 illetve 9,6-12,3 mm. A szélességadataink Soós (1943, 1959) középértékeinél valamivel nagyobbak, de a magasságértékeink megközelítően 10%-al haladják meg Soós maximumát.

A birtokomban lévő kardoskúti gyűjtések példányszáma alkalmas arra, hogy segítségével bizonyíthassam a faj Soós (1943, 1959) által jelzett változékonyságát. A kardoskúti Fehér-tó partján élő példányok díszítettségük, bordázottságuk alapján három kategóriába sorolhatók:

- A – Elefántcsont alapon, főleg csak az alsó oldalon kivehető szaggatott csíkozottságú (cirmos): 52,7%
- B – Az A-hoz képest világosabb alapon; sötétebb, a tekercs végére kiélesedő csíkú: 38,1%
- C – Alig kivehető bordázottságú, és *Cernuella neglecta* megjelenésű : 9,2%

A Fehér-tó partjáról előkerült egy 12 mm széles és 5,5 kanyarulattal rendelkező példány is, amelynek bordázottsága csak 3/mm érték volt. Néhány KNP-ban gyűjtött kisebb példányom bordázottsága ezzel szemben 5-6/mm-nek adódott. A bordázottság és a méret azonban nem független egymástól, ugyanis a mm-enkénti bordaszám és a bordák élessége – az esetek többségében – csökken a méret növekedésével. Tehát a nagyobb példányok utolsó kanyarulatán a bordák laposabbak, a bordaszám pedig kisebb. Ez összhangban van Kovács (1980) előbb idézett gondolatával.

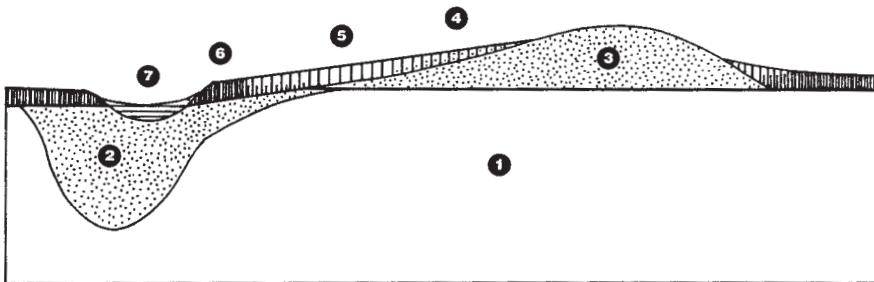
A *Helicopsis striata* régiókon belüli előfordulásának pontjai megközelítően az Ős-Maros partidűne vonulatainak roncsait rajzolják ki (2. ábra). A hordalékkúpján ide-oda vándorló Ős-Maros (Mike, K. 1991) elhagyott medreit kísérő partidűne homokon és a különböző löszféleségeken (3. ábra) kialakult száraz gyepek lakója volt, a ma már igen korlátozott számban megtalálható és gyűjthető -*Helicopsis*ok őse. A Ős-Maros délre húzódása után a fluviátilis hatásoktól megszabadult területeken a pluviális nivellálódás hatására eltűntek az egykori domborzati egyenetlenségek.

A vizsgált faj életterére végül is az ember felszínátalakító munkája mérte a döntő csapást. A gyepek feltörése először a könnyebb megmunkálhatósággal kecsegtető homokosabb talajú „*Helicopsis*ok” gyepeken indult meg. A vízjárta, megbízhatatlanabb(?) területek malakofaunáját még sokáig elkertülte a végzet.

Bába, K. (1982) szerinti állatföldrajzi beosztásban ponto-pannon elterjedésű *Helicopsis striata* areája igen szakadozott (Kerney, H. P. – Cameron, A. – Jungbluth, D (1983), Pflieger, V. (1980), Grossu, A. V. (1983), Lisický, M J. (1991). A feltehetően visszaszoruló, átalakuló faj egyes állományainak anatómiai vizsgálata még sok meglepetéssel szolgálhat. Az alapos rendszertani vizsgálatok befejezéséig azonban célszerű lenne a *Helicopsis striata*t védelem alá helyezni. A környező országok közül Ausztriában (Frank, C. Reischütz, P. L. (1994) és Szlovákiában (Steffek, J. (1994) védett már.

2. ábra. A Tiszántúl földtani térképének (Sümeghy 1991) 400 000-esre kicsinyített részlete. Az ó holocén és felső pleisztocén futóhomok vonulatokat – az eredeti térképtől eltérően – fekete foltok jelölik. Geological map of Trans-Tisza region according to Sümeghy 1991(detail). Black stains are Upper Pleistocene and Lower Holocenewind-blown sand formations.

3. ábra. Partidűnés területek általános szelvénye Miháltz (1966) szerint. General section of shore dune complex according to Miháltz 1966.

1. Mederbevágódás előtti képződmények. Pre-cutting formations.
2. Folyóvízi homokkal kitöltött egykori meder. Old river bed with fluvatile sand.
3. Folyóvízi lerakódásból kifújít partidűne homok. Shore dune sand blown out from fluviatil sediment.
4. Lössös finomhomok. Fine sand with loess.
5. Száraztérészíni lösz. Aeolian loess.
6. Nedvestérészíni (infúziós) lösz. Infused loess.
7. Holocén vízfolyás medre, részben humuszos agyaggal kitöltve. Holocene river bed, partially with humic clay.

I. táblázat. A védett kónya zsályás gyep legfontosabb cönológiai karakterisztikái, és létállapot viszonyai (Kondoros, 1997.06.20.)

A faj latin neve	Abundancia (E1-ET4) db/ m ²	Dominancia (E1-ET4) %	Konstancia (E1- ET4)	E1-E2/ E1-T4 (%)
<i>Cecilioides acicula</i>	14	2,0	4/8	0,0
<i>Chondrula tridens</i>	92	13,6	8/8	4,3
<i>Helicopsis striata</i>	62	9,1	5/8	9,6
<i>Monacha cartusiana</i>	120	17,7	8/8	10,0
<i>Pupilla muscorum</i>	86	12,7	2/8	0,0
<i>Truncatellina cylindrica</i>	152	22,4	6/8	1,3
<i>Vallonia costata</i>	30	4,4	1/8	0,0
<i>Vallonia pulchella</i>	116	17,1	8/8	1,7
Limacidae	4	0,5	2/8	0,0
<i>Helix pomatia</i> (csak egyeléssel került elő!)				

Végezetül a kondorosi *Salvia nutans* gyep (Szekera, L. (1996) csigaegyüttesének adatait mutatom be táblázatulva (I. táblázat). Itt szándékozom megjegyezni, hogy a kondorosi gyep malakofaunájána igen nagy hasonlóságot mutat a kardoskúti Fehér-tó partján található csigaegyüttesrel. A kondorosi gyepből azonban hiányzik a *Helicella obvia*, de jelen van a valamivel nedvesebb biotópot jelző *Cecilioides acicula* és *Helix pomatia*.

Irodalom

- Bába, K.(1982): Eine neue zoogeographische Gruppierung der ungarischen Landmollusken und die Wertung des Faunenbildes. – *Malacologia*, 22(1-2): 441-454.
- Csiki, E.(1902): Mollusca – in: Fauna Regni Hungariae, II.: 1-44.
- Domokos, T.(1984): Adatok a kardoskúti Fehér-tó holocén Mollusca faunájának vizsgálatához. – *Alföldi Tanulmányok*, 7: 59-80.
- Domokos, T. (1995): A Gastropodák létállapotairól, a létállapotok osztályozása a fenomenológia szintjén. – *Malakológiai Tájékoztató*, 14: 79-82.
- Domokos, T.–Krolopp, E. (1997): A Mindszent melletti Koszorú-halom és Szőlő-part nyedidőszaki képződményei és Mollusc-faunájuk. – *Fol.Hist.-nat.Mus.Matr.*, 22: 25-41.
- Domokos, T.–Krolopp, E.–Szónoky, M. (1992): A békéscsabai téglagyár II. és III.sz. bányaterületének üledéktani, malakológiai, ősföldrajzi vizsgálata. – *Alföldi Tanulmányok*, 13: 51-74.
- Frank, C. & Reischütz, P.L. (1994): Rote Lista Befährdeter Tiere Österreichs (Red.: GEPP, J.) 2: 283-316.
- Fűköh, L.–Krolopp, E.–Sümegei, P. (1995): Quaternary Malaco-stratigraphy in Hungary. – *Malacological Newsletter*, Suppl. 1.
- Grossu, A. V. (1983): *Gastropoda Romaniae*, 4, Bucuresti.

- Kerney, M. P.–Cameron, R.A.D.–Jungbluth, J. H. (1983): Die Landschnecken Nord- und Mitteleuropas – Verlag Paul Parey, Hamburg und Berlin.
- Kovács, GY. (1980): Békés megye Mollusca-faunájának alapvetése. – A Békés Megyei Múzeumok Közleményei, 6: 51-83.
- Krolopp, E.–Szónoky, M. (1984): A Kettős-Körös völgye két jellegzetes fáciesének üledéktani és paleoökológiai összehasonlítása. – Alföldi Tanulmányok, 8: 43-57.
- Lisický, M. J. (1991): Mollusca Slovensca. Bratislava.
- Mihálicz, I. (1966): Az Alföld déli részének földtani és vízföldtani viszonyai. – Hidrológiai Tájékoztató: 107-119.
- Mike, K. (1991): Magyarország ősvízrajza és felszíni vizeinek története. – Aqua. Budapest.
- Pfleger, V. (1980): Snails of the Helicellinae (Gastropoda) Sub-Family in CSSR. – Acta Musei Nationalis Pragae, 36B(2-3): 53-172.
- Pintér, L.–Richnovszky, A.–S. Szigethy, A. (1979): A magyarországi recens puhatestűek elterjedése. – SOOSIANA (Suppl.)
- Rotaridesz, M. (1931): A lősz csigafaunája, összevetve a mai faunával, különös tekintettel a szegedvidéki löszökre. – A Szegedi Alföldkutató Bizottság Könyvtára, 6., Állattani Közlemények, 8.
- Soós, L. (1943): A Kárpát-medence Mollusca-faunája – in: Magyarország természetrajza, I., Állattani rész. Budapest.
- Soós, L. (1959): Csigák II. – in: Magyarország Állatvilága (szerk.: Székessy, V.) 19.3.
- Steffek, J. (1994): Current status of the Molluscs of Slovakia in relation to their exposure to danger. – Biologia (Bratislava), 45(5): 651-655.
- Sümeghy, J. (1944): Tiszántúl – Magyar Tájak földtani leírása, 6.
- Sümeghi, P.–Magyari, E.–Dániel, P. Hertelendi, E.–Rudner, E. (1996): A kardoskúti Fehértó negyedidőszaki fejlődéstörténetének rekonstrukciója. – Manuscriptum. Debrecen.
- Szekera, L. (1996): Védett növények Kondoros határában – Szakdolgozat. PATE. Keszthely.
- Varga, A. (1980): Vásárhelyi István gyűjteménye a Herman Ottó Múzeumban, I. – Herman Ottó Múzeum Évkönyve, 19:375-390.
- Varga, A. (1981): Vásárhelyi István gyűjteménye a miskolci Herman Ottó Múzeumban, III. – Fol.Hist.-nat.Mus.Matr.,7:71-80.
- Varga, A. (1985): Vásárhelyi István gyűjteménye a miskolci Herman Ottó Múzeumban, IV. – Fol.Hist.-nat.Mus.Matr.,10: 53-60.

DOMOKOS, Tamás
 Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága
 Békéscsaba Pf. 46.
 H-5601